

**Josep Serra Massana (1896-1980),
pioner del cinema
d'animació publicitari, i l'entorn
de l'animació catalana
a l'època de la República**

Jordi Artigas i Candela

Com un trencaclosques...

Els primers temps de la història del cinema d'animació a Catalunya, són com un joc del trencaclosques en el qual falten peces, del qual a penes en queda obra cinematogràfica que es pugui visionar, en el qual algunes dades cronològiques «ballen» a causa de les jugades que el pas del temps fa a la memòria de les persones, i de la poca atenció que ha rebut per part de persones que havent sabut dades i dates no van saber o voler escriure-les per a la posteritat.

Antecedents remots

Aquesta història comença a Catalunya i a l'Estat espanyol amb la figura enlluernadora de Segundo de Chomón (1871-1929) que com diu el seu biògraf Joan-Gabriel Tarrats en un recent article:¹ «Chomón conocía los Principios de la animación en todas sus facetas, y en 1908 las dominaba completamente.» Malgrat que Chomón s'inicià professionalment el 1902 a la capital catalana i per tant realitzà aquí els seus primers films on utilitzà el «pas de maneta» o sistema «foto a foto», com a *Eclipse de Sol*, el gruix i els més importants films d'animació els realitzà a París per a la casa Pathé, i a Torí per a Itala Film.

---

1. Vegeu Joan-Gabriel Tarrats, «La animación en Segundo de Chomón».

Durant molts anys s'ha donat per bona la creença que el primer dibuix animat fet a Espanya era *El toro fenómeno* que Fernando Marco dirigí el 1917 a Madrid, i del mateix any fou *Aventuras de Jim Trot* del famós dibuixant d'origen català, encara que establert a Madrid, Joaquim Xaudaró.

Però fa pocs anys la historiadora Palmira González revelava en una obra seva sobre el cinema mut català² que el primer curt de dibuixos peninsular va ser realitzat a Barcelona el 1915, per tant dos anys abans que el madrileny. Es tractava del curt còmic de dibuixos animats *El apache de Londres* de la important productora barcelonina Studio Films dirigida per Joan Solà i Mestres i Alfred Fontanals.

Poca cosa més sabem ara per ara d'aquest curt, ignorem qui fou el seu director i el dibuixant, i si se'n produïren d'altres o no. L'única pista que ens dona el seu títol és el de la paraula *apache* que en aquella època es referia a la denominació dels malfactors o *xoriços* que actuaven a les grans ciutats. Però després d' *El apache de Londres* un gran buit... No pot ser que fins a finals de la dècada dels anys vint no es torni a produir cap més pel·lícula d'animació; per força hi deuria haver una producció encara que migrada, precisament en la qual una època en que els curts d'animació d'importació començaven a popularitzar-se en les pantalles «mudes» dels cinemes catalans, tal tot seguit veurem.

La invasió primerenca dels dibuixos ianquis

No és cosa de quatre dies, ni es limita a la popularització de Disney a partir de final dels anys vint i principi dels trenta la creixent i paulatina invasió de les nostres pantalles pels *cartoons* nord-americans, sinó que aquesta s'inicia uns anys abans, encara que compartint les pantalles amb produccions europees, principalment franceses. Concretament les meves recerques s'han remuntat fins al 1915, el mateix any d' *El apache...*, cosa que no vol dir que abans d'aquell any no fossin ja habituals els curts d'animació. La revista barcelonina *Arte y Cinematografía* publicava el 15 de desembre de 1915 un anunci d'una pàgina sencera d'una pel·lícula el nom de la qual era *Bunkum's Boarding House*, del quebequès establert als EUA Raoul Barré (1874-1932). Aquest anunci del concessionari J. Casanovas Arderiu diu així:

---

2. Vegeu Palmira GONZÁLEZ, *Història del cinema a Catalunya*.

¡Guerra a la hipocondría! / Historieta entretenida / 280 metros / Es la película más cómica que ha sido impresionada desde que el cine existe / Caricaturas animadas de los mejores humoristas americanos. Espectáculo jocoso e instructivo [...].

Una nota publicada el mateix dia diu: «La casa Pich ha adquirido “Una historieta divertida”, de la serie “Caricaturas animadas”. [...]. Esta serie es de tan agradables efectos que tenemos la seguridad de que tendrá éxito.»

La *Pathé Revista* del setembre de 1917 inserta també l’anunci següent amb tres il·lustracions:

«Las hazañas de Mario». Dibujos Animados por Robert Lortac / 130 metros / La divertida serie de Dibujos Animados que con tanto éxito viene editando la «Casa Pathé» se ha enriquecido ahora con un nuevo documento que nada tiene que envidiar a los célebres «Amores de un mono» por Bray, [...] Las «Hazañas de Mario», chispeantes dibujos pulcramente ejecutados por Robert Lortac uno de los más renombrados caricaturistas contemporáneos, serán proyectados entre espontáneas explosiones de risa por su enorme fuerza cómica.

El francès Lortac (1884-1973) va ser un pioner de l’animació que començà col·laborant amb Émile Cohl, va cultivar un humor europeu ben diferent al que després imposarien els nord-americans en el dibuix animat.³

Com podem veure les sèries d’episodis de dibuix animat no son una invenció recent, i igual que els interminables serials d’imatge real de l’època del cinema mut, constituïren també un èxit encara mal conegut.

En els anys quinze d’aquest segle XX i encara més en les dècades dels anys vint i dels anys trenta, en la cruïlla que separava el cinema mut del sonor, apareixen ja les primeres vedets i personatges populars dels dibuixos animats que envaïren les pantalles de Catalunya i de tot l’Estat. Alguns d’ells sobreviuen amb bona salut quan arribem a la fi d’aquest segle, d’altres únicament resten a les pàgines de les històries: *Mutt i Jeff*, la parella còmica que va néixer el 1916; *Koko*, el pallasso de 1918; el gat Fèlix, a partir de 1919 (aquí, a un «inspirat» distribuïdor se li va acudir dir-li *Gato Periquito*); *Mickey Mouse* (rebatejat durant uns anys com *Ratoncito Pérez*), de 1928; *Betty Boop* de 1930, la granota *Fflip* de 1931, *Popeye* de 1933, i *pato Donald* del 1934.⁴

No obstant això el personatge que els guanyà a tots fou en Mickey Mouse, la creació d’Ub Iwerks per a Walt Disney, que es catapultà a

3. Vegeu Giannalberto BENDAZZI, *Cartoons, le cinéma d’animation, 1892-1992*.

4. Vegeu Jordi ARTIGAS, *El Cine Nic, una joguina històrica del Poble-sec*.

partir de la irrupció del sonor en els primers anys trenta fins a envair-ho tot. És molt il·lustratiu el comentari humorístic exagerat aparegut al setmanari esportiu i d'espectacles *Xut!* el 31 de desembre de 1934: «La dominació àrab (de la península), en comparació amb la dominació mickeyana era una broma històrica.»

I la mateixa publicació el 18 de desembre de 1934 en l'article «Walt Disney, fabricant de ninots», diu el següent:

Walt Disney avui és un patró, una marca, un gran productor, però s'ha venut l'ànima de dibuixant al diable. No el guia altre anhel que el d'acaparar la producció mundial.[...]

A Barcelona hi ha un agent de Walt Disney, que quan veu un mocador o uns elàstics amb el Mickey brodat, s'assabenta immediatament de qui l'ha fabricat i cuita a oferir-li l'exclusiva. El mateix agent distribueix les historietes del Mickey gravades i les ofereix a les revistes. I els nostres editors, que tot el que sigui protegir la indústria nacional els engresca, se les prenen dels dits i aconsellen als nostres dibuixants que es dediquin a un altre ofici.

Davant d'aquest cas insòlit, d'acaparament, el Walt Disney dibuixant, l'autor dels films més admirables de dibuixos animats, se'ns presenta com el gerent d'un monopoli de ninots i ens xeringa.

Apa, good bye!

Seixanta-sis anys després d'aquest escrit, el *merchandising*, o sigui, la comercialització de tota mena d'objectes relacionats amb el dibuix animat, és ara una llei suprema del mercat; si llavors començava el que ja s'intuïa com un monopoli d'imatges audiovisuals, ara, en la fi d'aquest segle, no cal dir fins on ha arribat aquest monopoli...

Hi ha molts exemples d'aquesta invasió que hipotecà la petita indústria o artesanía de la nostra llavors naixent animació catalana. Només en citaré breument alguns. El Club Infantil Mickey i la revista del mateix nom aplegaren els anys trenta milers d'associats de tot Catalunya i l'Estat, mentre que l'empresa Febrer i Blay anuncia el maig de 1931, a *Arte y Cinematografía*, 52 dibuixos sonors de Mickey. El cinema Actualidades de la rambla de Catalunya s'especialitzà en sessions de curtsmetratges, com aquelles de les quals parla la revista *Cinema Amateur* (juny de 1934), sessions d'homenatge a Disney «d'una hora i una pesseta».

Artur Moreno, el primer film de dibuixos publicitari (1928-1929), i alguns franc-tiradors, Benigani i Quelus

Malgrat que cap als anys vuitanta vaig tenir ocasió de parlar llargament amb Artur Moreno i de publicar textos, com el del catàleg del

Vè Festival de Cinema de Sants,⁵ ell, ja amb més de setenta anys, gairebé no es recordava de la seva primera experiència al voltant del dibuix animat publicitari que datava entre 1928 i 1929. Experiència que repetiria els anys quaranta abans de dirigir el famós *Garbancito de la Mancha*, i a la dècada dels cinquanta durant la seva estada a Venècia.

Es tractava d'un film publicitari de les xocolates Nelia. La Casa Nelia, que a més fabricava galetes, tenia la seva indústria situada al carrer de Fèlix Macià de Can Tunis. La seva mascota era el dibuix d'una nena amb serrell, ulls d'ametlla, un gran llaç al cap i vestida al gust dels anys vint tal com apareix a la publicitat d'*En Patufet* de 1926 i a l'estand de la VIII Fira de Mostres de 1935.

Per tant, no se sap, si aquest fou el primer film publicitari de dibuixos però sí que és el primer que tenim documentat. És lògic també que una gran casa comercial i més al voltant de l'any de l'Exposició Internacional de 1929 volgués explorar noves formes de publicitat com llavors era la cinematogràfica. En un altre material publicitari de Nelia, un cartell, veiem també aquesta nena viatjant en una avioneta amb el següent text: «Nelia adquiere el primer avión comercial para propagar sus famosos productos.»

L'únic text contemporani que s'ha trobat que parla d'aquest film apareix al diari barceloní *El Día Gráfico*.⁶ Es tracta d'una entrevista a Josep Cabrero i Arnal i Artur Moreno, autors tots dos de gran popularitat ja en aquells anys. De Cabrero i Arnal, que signa *Arnal*, no sabem que es dedicués mai a l'animació, i el seu estil d'història és molt mimètic del *cartoon* nord-americà. Fou un dels nombrosos dibuixants que s'exilià i d'ell en parlaré més endavant. Però tornant a l'entrevista, el periodista feia l'entrada següent: «Los films de dibujos forman ahora parte de todo programa. Es un verdadero aluvión de ellos lo que ya hemos visto sin que nos cansaran. Su variedad es tanta que la fatiga resulta imposible.» Començava parlant Moreno: «—¿Los dibujos animados? —nos dice Artur Moreno— ¡Espléndido porvenir! Me gusta que se saque a colación. En nuestra peña de dibujantes hemos hablado muchas veces de los dibujos sonoros y de lo que podría hacerse en España. Sin embargo, parece que la industria nacional no muestra interés por ello.»

I després passava a parlar del seu curt: «[...]Y téngase en cuenta que sobre el particular tengo algo de experiencia: he producido toda una película. Era de propaganda para la marca de un chocolate fa-

---

5. Vegeu Jordi ARTIGAS, «Homenatge a Artur Moreno, pioner i creador del primer llargmetratge de dibuixos animats del nostre país».

6. Vegeu JOTEMACHE, «La película de dibujos en España».

moso, y el resultado fue satisfactorio, a pesar de haber escatimado dibujos durante su confección. La cinta, con títulos y epígrafes, tenía ciento cincuenta metros. Es decir, un total de cuatrocientos sesenta muñecos; ¡hasta veintidós mil que suelen tener las que hacen los americanos y que en la pantalla duran escasamente diez o quince minutos!»

I *Arnal*, per la seva banda acaba dient: «Tengo el convencimiento de que si se produjera en España el film de dibujos, llegaría a imponerse a la invasión americana, pues no faltan en nuestro país humorismo y buenos dibujantes.»

Benigani i Quelus

Fragments incomplets d'aquest trencaclosques del qual parlava són les dades escarransides que tinc d'aquests dos dibuixants i de la seva relació amb l'animació. El primer, Alfred Pasqual Benigani (Barcelona, 1904 –Londres, ?), és citat per Josep Escobar al seu curs de dibuix animat per correspondència que el qui això signa arribà a fer fa anys.⁷

En el text de la lliçó cinquena Escobar fa un breu repàs de la història de l'animació al nostre país, i a l'epígraf «Los primeros films» diu: «[...] En 1931 o 32 el dibujante catalán Benigani recibe el encargo de la realización de un dibujo animado basado en la canción *Allá en La Habana* de gran éxito en aquel entonces, producción que no se lleva a cabo, a pesar de haberse aprobado el guión, tipos y decorado, por el temperamento inconstante e indisciplinado de dicho caricaturista.»

En efecte era llegendària la vida bohèmia d'en Benigani, però això no obstava perquè el seu estil d'humor gràfic fos tan personal com inimitable, tal com Josep Manyé evoca a les pàgines de *l'Avui* en «redescobrir» que Benigani encara vivia exiliat a Londres amb 76 anys en l'any 1978.⁸ Malgrat que aquest article no se'n parla, d'aquest film frustrat...

L'altre dibuixant relacionat amb l'animació fou Miquel Cardona, *Quelus* (Barcelona, 1903– Caracas, 1964). *Quelus* formà part de la generació de l'exili, passant per França anà a raure a Veneçuela on es nacionalitzà el 1951.⁹

L'únic que el cita és Salvador Mestres en una entrevista que li féu Francisco Macián per a una enciclopèdia del cinema:¹⁰

7. Vegeu Josep ESCOBAR, *Los dibujos animados*.

8. Vegeu Josep MANYÉ, *Benigani, dibuixant català perdut a Londres*.

9. Vegeu Lluís SOLÀ, *Un segle d'humor català*, cap. VI.

10. Vegeu Francisco MACIÁN, *El cine de animación en España*.

—¿Conociste a algún otro dibujante en aquella época? [referint-se als anys trenta]

—Sí, a Miguel Cardona [«Quelus»], que había realizado una película de pocos metros, fotografiada con luz natural en el fondo de un patio de casas de vecindad. Me comentaba con gran humor, las dificultades que pasaba cuando salían los vecinos a tender ropa o cuando las nubes tapaban el sol.

—¿Cuáles eran los problemas de entonces para realizar dibujos animados?

—Todos. Falta de material, falta de medios y falta de tiempo, ya que en aquella época pocos dibujos se podían hacer gratis [...].

Les primeres inquietuds per a un cinema d'animació, un cinema didàctic i per a infants del país. El Congreso Hispanoamericano de Cinematografía de 1931, el Congreso de Roma de 1934. Tomàs G. Larraya, Luis Gómez Mesa i altres autors

L'octubre de 1931, pocs mesos després de la proclamació de la II República, va tenir lloc a Madrid el I Congreso Hispanoamericano de Cinematografía. En aquest hi participaren, a més d'Espanya, tretze països llatinoamericans, amb l'absència de Portugal i Argentina, i tal com es fa ressò la revista *Arte y Cinematografía*¹¹ foren aprovades les conclusions del Congrés i es recomanà la publicació dels treballs presents per alguns especialistes en el tema d'aquella època.

Entre les conclusions aprovades hi ha: la protecció a la indústria cinematogràfica, la creació de filmoteques, el foment dels noticiaris, documentals i films turístics, els ensenyaments professionals cinematogràfics, la censura cinematogràfica i altres com la creació de la Unión Cinematográfica Hispanoamericana, que hauria de tenir la seu a Madrid.

La secció tercera de les conclusions està dedicada al cinema cultural i educatiu, i així el Congrés recomanava als governs entre d'altres els següents punts: 1r. La creació d'organismes que impulsessin i orientessin el cinema educatiu, cultural i auxiliar de la indústria. 3r. Que procuressin fomentar el cinema *amateur*, pels mitjans que cada Govern jutgés convenient. 7è. Que, com que l'aplicació oficial de la cinematografia a l'ensenyament, al mateix temps que era un poderós auxiliar de la tasca pedagògica, fomentava la indústria cinematogràfica, els governs estudiessin i determinessin els mitjans per a aconseguir que totes les escoles, instituts i universitats comptessin amb un material escaient per tal que el cinemàtograf pogués ser utilitzat en les lliçons i conferències.

El cinema d'animació és citat a la secció quarta: «Problemas fonéticos que plantea el cine parlante», on es deia: «2. Películas habladas de

---

11. Vegeu «I Congreso Hispanoamericano de Cinematografía».

dibujos animados o de cualquier género semejante: pronunciación culta de cualquier país de habla española. I a la secció cinquena hi havia l'epígraf: «Películas de dibujos animados. El Congreso acuerda recomendar a los Gobiernos de los países adheridos la creación y organización de concursos oficiales que sirvan de estímulo y recompensa a las películas sonoras de dibujos animados de producción nacional.»

Com a representants d'Espanya varen signar entre d'altres el català Carles Pi i Sunyer, alcalde de Barcelona i conseller de Cultura de la Generalitat, i el madrileny Luis Gómez Mesa, que va escriure el primer llibre en castellà sobre animació, *Los films de dibujos animados*, el 1930. En canvi no consta que hi participés Tomàs G. Larraya, que fou un autèntic especialista en la matèria que dècades després va escriure *El dibujo y el cine*, que malauradament restà inèdit. Però ja en aquesta etapa republicana Larraya era un periodista reconegut a la premsa cinematogràfica, director de la revista *Films Selectos*, fundador de *Proyector* i col·laborador a *Arte y Cinematografía*, fou també el primer president de l'Agrupació de Periodistes Cinematogràfics, i en els seus escrits de l'època deixà palès el seu interès pel tema que ens ocupa.

L'Instituto Cinematográfico Iberoamericano va publicar el 1931 la ponència «Cinema educativo y cultural (Aportaciones informativas)», que Gómez Mesa va presentar al Congrés, una publicació de 62 pàgines en la qual comença fent un repàs d'allò que alguns països havien fet fins llavors en aquest terreny, sobretot pel que fa a Europa, els EUA i Llatinoamèrica.

I el 1934, del 19 al 25 d'abril, tingué lloc a la Roma mussoliniana un molt important I Congrés Internacional de Cinematografia Educativa i d'Ensenyament, amb la participació de representants de quaranta estats de tot el món, en el qual la delegació espanyola estava integrada per un representant del Ministeri de l'Estat i per Carner-Ribalta i Díaz-Plaja,¹² de part del Govern de la Generalitat.

En altres textos com els de Jesús Alsina, mestre de l'Escola Graduada de la plaça de Prim de Tarragona, que publicà a *Arte y Cinematografía* el maig i el desembre de 1931, es parla ja de la necessitat de les pel·lícules per a nens i del film instructiu. Cita el Comitè de Cinema Educativo del qual diu: «[...]En la República española esa actuación habilísima se va acentuando cada día más, gracias a una reacción viva y consistente por parte del Gobierno y de los particulares.» I parla de les sessions especials per a nens, del Lido Cine de Barcelona, del qual diu que «[...]en otros programas de las mismas carteleras han figurado reportajes y documentales, dibujos animados mudos y sonoros, [...]».

---

12. Vegeu *Revista Internacional del Cinema Educativo*.

I en un altre article signat per Francesc Curell i publicat a la revista *Moments* del SDP (Sindicat de Dibuixants Professionals) de la UGT,¹³ es va més lluny i es fa una pregunta que podria ser feta ara: «Estem d'acord, doncs, en la necessitat de crear de manera efectiva, el cinema infantil. ¿A quina organització hauria de respondre? [...] ¿Per què la Conselleria de cultura de la Generalitat de Catalunya, per mitjà de l'organisme adient, no procura donar efectivitat a aquesta necessitat imperiosa? El cinema és una arma poderosa que cal esgrimir en el moment oportú i tot fa preveure que és arribada la seva oportunitat!»

1934: Josep Escobar i Salvador Mestres, pioners de l'animació amateur que esdevindrien professionals. 1938: Els Bagañà i la Hispano Gráfico Films

Malgrat que abans del 1934 existiren ja alguns assaigs de dibuixos animats amateurs (*Cinema Amateur*, agost de 1933) dels quals no sabem ni títols ni autors, no fou fins al juny de 1934 que dins del Tercer Concurs Català de Cinema Amateur organitzat per la Secció de Cinema del Centre Excursionista de Catalunya, foren premiats per primer cop dos films d'aquesta tècnica: *La rateta que escombrava l'escaleta* de Josep Escobar (1908-1994) i *Assaig de dibuixos animats* de Salvador Mestres (1911-1975).

El mateix Escobar ho conta breument en el seu curs per correspondència:¹⁴

Por aquel entonces otro dibujante, el autor de estas líneas, terminaba el film *La rateta que escombrava l'escaleta* (La ratita que barría la escalerita) inspirada en un popular cuento, que obtuvo una medalla de bronce, fuera de concurso, del Centro Excursionista de Cataluña, más que por sus intrínsecos méritos —que eran bien pocos— por el entusiasmo y afición que representaba la realización durante 18 meses de un film de 200 metros sin la ayuda de ningún colaborador.

El veredict de del Concurs publicat a la revista *Cinema Amateur* (núm. 6) de la tardor de 1934 diu que en efecte el curt havia obtingut fora de concurs —per haver estat rodat en 35 mm— una medalla honorífica.

Escobar personalment m'explicà que aquest film pioner desaparegué en una de les vicissituds de la Guerra Civil del seu domicili llavors a Granollers.

---

13. Vegeu Francesc CURELL, «El cinema a l'abast dels infants».

14. Vegeu Josep ESCOBAR, *Los dibujos animados*.

El text inèdit *El cinema a Granollers*, de Lambert Botey i Jordina Medalla, que generosament m'ha cedit aquesta darrera, ens aporta més dades de primera mà que explicà el propi Escobar.¹⁵

[...] Escobar va fer un film de dibuixos animats: *La rateta que escombrava l'escaleta*, que va projectar-se al Casino. [...] També col·laboren en la realització d'aquest film la seva germana i el fotògraf Patrici Valls que en aquells moments ja treballava a Can Bosch.

La feina durà més d'un any (el 1932) i es treballava amb cel·luloide, i la dificultat principal residia en el fet que Escobar dibuixava les figures sobre un paper, i el decorat en lloc d'anar a sota anava a sobre, per la qual cosa part d'aquest s'havia d'anar esborrant a mesura que la figura avançava; això els succeí al principi, però en projectar-ho veieren que el sistema no era bo, ja que a part de lent i difícil, hi havia una línia –per exemple l'horitzó– que es movia constantment, d'aquí que decidissin fer una línia baixa i la figura a sobre, o bé si feien una perspectiva l'agafaven en picat, i així les figures podien moure's amb plena llibertat.

L'argument era el del conte del mateix nom, però amb l'originalitat que hi sortia un monument de Granollers –La Porxada–, que era on ella escombrava.

Amb la guerra, es diu també en aquest text, el negatiu del film que deuria tenir aproximadament 300 m es va perdre.

En una publicació de la casa Bruguera dedicada a la faceta d'animador d'Escobar s'afirma:¹⁶ «En 1933, en Granollers, dibuja en solitari cerca de doscientos metros del filme *La rateta que escombrava l'escaleta* (La ratita presumida) en colaboración con el fotógrafo José Bosch [...]».

Més dades hi ha sobre el curt *Assaig de dibuixos animats* de Salvador Mestres, que fou presentat junt amb els seus films d'imatge real *Lauca del sr. Canons* i *Noticiari breu* en aquell mateix concurs del 1934.

El setmanari *Xut!* fa el següent comentari sobre el film:¹⁷ «Amb quatre cartolines, un trípede fet amb fustes procedents d'una democràtica caixa de llet condensada i una botella diminuta de tinta xinesa, en Mestres féu un assaig de film de dibuixos que sorprengué agradabilíssimament entesos i profans en el passat concurs del *Centre*.» Aquell mateix any Mestres ja havia iniciat la seva col·laboració amb l'editor i productor Jaume Bagañà tal com ell mateix explica en una entrevista que li féu Francisco Macián per a una enciclopèdia de cinema.¹⁸

15. Vegeu Lambert BOTEY i Jordina MEDALLA, *El cinema a Granollers*.

16. Vegeu «Escobar dibujante de animación».

17. Vegeu «Minimax: galería de cineistas "amateur". Salvador Mestres».

18. Vegeu Francisco MACIÁN, *El cine de animación...*

—¿En qué año empezaste en el dibujo animado?
—Yo ingresé en Hispano Gráfico Films rodando y terminando los celuloides en mi ensayo de 1934. [...] Al adquirir una Eumig, el dependiente al pro-pagar las excelencias de la cámara, me dijo que, siendo dibujante, podría realizar con ella películas de dibujos animados, ya que, entre otras muchas cualidades permitía filmar cuadro por cuadro. Así fue como realicé unos veinticinco metros en película de 9,5 mm. Con una truca portátil de madera y con la colaboración de Raimundo Ferrer delineante de la S.K.F. y Francisco Oliver, de Riegos y Fuerzas del Ebro, [...]. Hasta 1936 realicé cuatro o cinco films con excelente éxito. Los jurados de los concursos de entonces eran muy indulgentes.

Enlloc s'ha pogut trobar cap dada sobre el contingut de l'*Assaig de dibuixos animats*, únicament se sap per dues fotos aparegudes a *Cinema Amateur* (juny 1934) que estava protagonitzada per un personatge d'historieta creat per Mestres, Joan Milhombres que es publicava en aquells anys en un diminut suplement d'*En Patufet* anomenat «Esquitx», ambdues publicacions editades pels germans Baguñà.

Per la seva banda Escobar escrivia al text abans citat que «en 1938 los señores Baguñà Hermanos fundan en Barcelona la Hispano Gráfico Films de la que también formaba parte el veterano dibujante ya fallecido, Caietà Cornet, y cuyo cuerpo de animadores lo formaban Salvador Mestres, como director, y Muntañola, Abadal, Moreno y Escobar como colaboradores. Este equipo fue la primera tentativa formal de industrialización del dibujo animado en nuestra patria. Terminada la contienda nacional nace el primer personaje con propósito de continuidad. Se debe al lápiz de Mestres y se llama Juanito Milhombres.»

Al text que abans hem citat de Botey i Medalla, *El cinema a Granollers*, s'afegeix:

En 1937 s'assabenta que els germans Baguñà feien pel·lícules de dibuixos. S'hi presenta amb la medalla (del concurs del CEC) i l'accepten. Alternava (Escobar) el fer dibuixos amb el seu treball a Correus [...].

A la Hispano Gràfic Films feia d'animador junt amb Muntañola, García, Batllori-Jofré, entre d'altres, a la pel·lícula *Juanito Milhombres* de Salvador Mestres. Realitzaren altres films, entre aquests, *La isla del tesoro* i *Un día en las carreras*.

Tal com el mateix Escobar em féu recordar i com escric al llibre *Caricatures de Franco*:¹⁹ «Fou un, però no l'únic dels dibuixants catalans que no s'exiliaren i que foren durament represaliats pel franquisme, i sens dubte, [...]ho fou pels acudits humorístics antifranquistes, [...]que

---

19. Vegeu Jordi ARTIGAS, *Caricatures de Franco*.

foren publicats a *L'Esquella de la Torratxa*, i també per la seva militància socialista.»

Aquestes caricatures del dictador que tants maldecaps li portaren foren contemporànies dels políticament inofensius dibuixos animats que feia a Can Baguà.

Alfons Figueras en ocasió de la mort de Mestres va escriure referint-se a la sèrie de 8 curts de *Juanito Milhombres* (1940-1945):²⁰ «su gran pasión fueron los dibujos animados, logrando producir ocho películas a principios de los años cuarenta, que si alguien no me desmiente fueron las primeras películas españolas de dibujos sonoras. La inexplorable destrucción de estas películas por motivo de patentes, cambios de productora, etc., le afectaron mucho ya que todos sus esfuerzos estaban encaminados a este fin desde que en 1934 hizo pacientemente un primer ensayo con una cámara de 9 y medio milímetros.»

El mateix Figueras va treballar en els anys 1939-40 com a ajudant d'en Mestres en la sèrie, tal com s'escriu en un article de la publicació *Capçalera*²¹ aquell principi en el camp amateur de Josep Escobar i de Salvador Mestres, seria l'inici d'una llarga carrera professional en el camp del dibuix animat, que en el cas d'Escobar arribaria fins el 1950 amb la direcció del llarg «Érase una vez...», i en el de Mestres es perllongaria almenys fins a la seva col·laboració amb Macián el 1965 durant la realització d'«El Mago de los sueños».

Enric Ferran i el germen de Dibsono

Enric Ferran, doctor en medicina i dibuixant animador, treballà per als germans Baguà en especial a la sèrie de documentals científics de la productora Editorial Científica Cinematográfica continuadora de la Hispano GF en els anys quaranta i cinquanta. En una entrevista que vaig tenir amb ell el juliol de 1981 parlà del germen dels que després serien els estudis Dibsono, unes proves d'animació a un estudi del carrer Unió al costat de la Rambla de Barcelona un xic abans de la guerra. En la immediata postguerra es formà aquest estudi, Dibsono fundat per l'editor Fernández de la Reguera i del qual formà part entre d'altres Enric Ferran.

A la Filmoteca de la Generalitat de Catalunya hi ha una pel·lícula publicitària per a la casa de discos RCA atribuïda a Ferran i dels anys trenta, però ni Ferrán ni Jaume Baguà me'n parlaren en entrevistar-los el juliol de 1981.

20. Vegeu Alfons FIGUERAS, «Estas muertas. Salvador Mestres».

21. Vegeu F. F., J., «Alfons Figueras, setanta anys fent ninots».

La República i la Guerra. El Comissariat de Propaganda de la Generalitat. Guillem Fresquet i el seu estudi d'animació (1936). La incògnita del film *El més petit de tots* (1938). L'estudi del SIE, Sindicat d'Indústria de l'Espectacle (CNT)

La part més boirosa d'aquest treball és precisament aquesta de la Generalitat republicana i el seu actiu Comissariat de Propaganda que en tan pocs anys féu tanta tasca, entre d'altres en el domini de la cinematografia que dirigí el recordat Jaume Miravittles.

Les escasses dades provenen de la recerca en la premsa de l'època, d'una entrevista que li féu Macián a Salvador Mestres en els anys setanta, i l'únic testimoni directe i personal prové, com veurem, del dibuixant Guillem Fresquet que treballà a l'estudi Serra i Massana i posteriorment al Comissariat.

Em referiré ara a aquesta darrera etapa que el mateix Fresquet, reputat aquarel·lista, m'explicà personalment i també per escrit en una carta de l'any 1986.²² Fresquet relatava com en quedar a l'atur amb el tancament imprevist de l'estudi Serra i Massana poc després d'aquell desgraciadament famós 18 de juliol de 1936:

Davant d'aquest fet ens personàrem a la Delegació del Comissariat que no recordo com es deia més, que estava a la Diagonal quasi Balmes, i ens informaren que podíem formar un comitè i seguir treballant en les pel·lícules.

Tinguérem reunió tots els que formàvem l'equip, (el mateix de l'estudi Serra Massana que treballà entre 1932 i 1936) i acordaren seguir treballant. Anàrem als llocs que s'anunciaven amb nosaltres, i cap ens donà feina. Aleshores al Comissariat de Propaganda, en el qual vam haver de parlar amb el Comissari Miravittles, ens digué que podíem treballar en el mateix Comissariat, i es formà una secció de Dibuixos Animats i férem la presentació animada dels noticiaris LAYA FILMS. Això durà diversos mesos i jo vaig tenir de deixar-ho per entrar a Sanitat [...].

Gràcies a aquest mateix text coneixem els altres animadors i dibuixants que treballaren amb ell en aquesta curta temporada ja que els cita de quan estaven als estudis Serra Massana; eren Tarragó, Trias, García i un altre noi jove del qual no recorda el nom. En canvi Fresquet no detalla cap més dels dibuixos animats; tanmateix, per les característiques dels noticiaris i documentals de Laya Films degueren ser títols de crèdit, cartes, molinets de separació, mapes, i fragments animats, o sigui animacions totalment utilitàries d'un temps de guerra.

La revista *Moments* publicava un reportatge sobre el Comissariat de Propaganda en el qual es descrivien les diferents i nombroses seccions

---

22. Vegeu Guillem FRESQUET, «Síntesi biogràfica de l'activitat de Guillem Fresquet i Bardina en la intervenció dels dibuixos animats».

d'aquest:²³ «Entre les dependències del Comissariat, cal esmentar especialment la Secció de dibuix, de fotografia, de cinema, de butlletí de premsa que recull tot el que es publica a la península i a l'estranger, respecte el nostre país, i la secció de "La dona a la reraguarda", que mereix menció especial.»

Per un reportatge publicat a la revista Espectáculo revista gràfica del Sindicat d'Indústria de l'Espectacle, SIE, de la CNT, sabem que hi havia uns altres estudis d'animació a part dels del Comissariat.²⁴ Es tractava d'un reportatge realitzat amb el nou Comitè de Producció del SIE constituït amb caràcter de Consell Superior d'Indústria, format entre d'altres per Elías com a director artístic.

En un fragment del reportatge es deia:

El Sindicato dispone de dos estudios, numerados uno y dos, que son los que antes recibían los nombres de «Orphea» y «Trilla-La Riva», respectivamente. Además se están acondicionando en el mismo recinto de la Exposición, el que fue Palacio de Bélgica, para algunos servicios auxiliares de los que hablaremos más abajo.

[...] Respecto a los dibujos animados, nos han dicho: –Hemos realizado algunas películas por el procedimiento usual. Se dibuja imagen por imagen sobre hojas de celuloide. Pero resulta muy pesado. Una película requiere tres meses con el personal que tenemos. Hemos recurrido al procedimiento de figuras recortadas. Para que sean siempre iguales a sí mismas, las fotografiamos a la escala requerida. Se recortan y se pintan con los tonos convenientes. Después, para moverlas, basta trasladarlas sobre puntos marcados de antemano. Por este procedimiento, y con solo seis muchachas que ayuden se ha podido hacer películas en un mes, con resultados mucho mejores.

D'aquest petit equip que utilitzava les tècniques del dibuix animat sobre acetat –llavors cel·luloide– i del paper retallat (*cut-out*), no en sabem ni qui era l'animador en cap, ni quines foren les pel·lícules a les quals es referien.

La incògnita d'El més petit de tots

El més petit de tots era el nom d'una figureta creada per l'escultor Miquel Paredes que és convertí en la mascota més popular i representativa de la Catalunya republicana. Representava un noieta amb pas decidit i alçant el puny esquerre mentre portava la senyera a la dreta, anava vestit amb la granota obrera o de milicià i portava un petit barret frigi que podria semblar una barretina.

---

23. Vegeu C. MAS DE LA RIBA, «Actuació del Comissariat».

24. Vegeu Alberto MAR, «La nueva organización de la producción cinematográfica».

Dos reportatges publicats el 1938, en plena Guerra Civil, ens donen pistes sobre la relació d'*El més petit* i el cinema. El primer aparegué a *Catalans! El Magazine popular*,²⁵ i en aquest li pregunten a l'autor de la mascota, l'escultor Paredes, com s'havia inspirat per a fer-la: «Feia dies ja que jo cercava el símbol que havia de realitzar el que era el meu propòsit. Vaig iniciar moltes coses i les vaig abandonar. Però un dia... un petit vailet de tres anys d'edat, de nom Manelet, veí meu que es passava la major part del temps al meu taller, molt simpàtic per cert, i que generalment anava vestit amb «granota», em va suggerir la idea de realitzar en escultura, un infant, de moviment decidit i resolt com és aquell menut. [...]»

I Jaume Miravittles, comissari de Propaganda responia a la pregunta «A part de la figureta s'han fet altres coses?», dient: «Sí, *El més petit de tots* ha estat motiu d'assaigs i creacions de les quals ell n'ha estat l'inspirador. La cançó va néixer simultàniament amb el nom. El poeta Tomàs Garcés féu uns bells versos a la cançó popular *Els tres tambors* i a part d'això: auques, sketches, el magnífic llibre de Lola Anglada i, ben aviat, aquesta és una sorpresa que ens guardem pel públic, el veurem aparèixer al cinema català. [...]»

Dos mesos més tard *Mi Revista* dedicava un ampli reportatge de cinc pàgines il·lustrades al Comissariat; l'article tenia un subtítol que deia: «El intenso dinamismo de Jaime Miravittles, al servicio de la causa antifascista», i en l'article també se li dedicava un espai a *El més petit de tots*:²⁶

Cataluña tiene su mascota de guerra, una mascota que ha saltado por encima de la alta barrera de las fronteras y ha cruzado todos los mares hasta llegar a los más lejanos países americanos. Una mascota [...] de nuestro escultor Paredes [...].

Nuestro presidente Luis Companys posee una de estas reproducciones, la primera que se forjó. También el general Miaja, el valiente defensor del Madrid heroico y siempre invicto, tiene otra.

Hasta el presidente Roosevelt, buen amigo de la España republicana, ve levantarse sobre la mesa de su despacho presidencial de Washington la figura simbólica de este chavalillo que en alto su puño cerrado lleva en su diestra la gloriosa enseña de Cataluña.

I acabava referint-se igual com a l'anterior article a la relació d'*El més petit de tots* i el cinema:

Tal vez dentro de pocos días *El más petit de tots* aparecerá en la pantalla cinematográfica como personaje central de una película.

25. Vegeu «El més petit de tots».

26. Vegeu Juan M. SOLER, «La Comisaría de Propaganda de la Generalitat».

Però ni *Catalans!* ni *Mi Revista* tornarien, en els exemplars als quals s'ha tingut accés, el número 32 del 10 de gener de 1939, darrer de *Catalans!* i el número 41 del 15 de maig del 1938 de *Mi Revista*, a parlar d'aquest tema. Per tant, la incògnita sobre si arribà o no a existir aquesta pel·lícula protagonitzada per *El més petit* continua. Únicament sabem que sí que va existir aquest curt d'animació per unes declaracions que Salvador Mestres féu a Francisco Macián durant els anys setanta.²⁷ Es tracta del fragment inèdit d'un text per a l'enciclopèdia de Buru Lan,²⁸ en el qual Mestres explica que al Comissariat de Propaganda un animador «desconegut», Carles Mestres, realitzà un curt d'animació basat en *El més petit de tots*. S'arribà a acabar? Es va estrenar cap al final de la Guerra? Va desaparèixer durant l'hecatombe final? Potser algun dia en traurem l'entrellat...

Josep Serra Massana (1896-1980), pioner del cinema d'animació publicitari català. Primeres proves amb Ramon Miret i Baldé (1925-1926). Primer film per a la Ibérica Films (1932). Estudi propi entre 1932 i 1936. El darrer intent a l'Argentina (1941). El Serra Massana autor d'histories, caricaturista, il·lustrador, assagista: *Análisis de la comicidad*, i editor: *Mujer*

La figura un xic oblidada del polifacètic Josep Serra Massana ha tornat a l'actualitat amb motiu de l'homenatge que se li va retre aquest passat agost-setembre del 2000 a la seva ciutat nadiua, Igualada, capital de la comarca de l'Anoia. Amb aquest motiu es va organitzar una exposició d'iniciativa dels col·leccionistes Ricard Mas i Peinado i Lluís Giralt, organitzada per l'Ajuntament d'Igualada; i l'edició d'una ben editada publicació il·lustrada: *Serra i Massana, un dibuixant d'Igualada*.²⁹ Malgrat que els textos, i especialment el referit al fragment «Serra Massana publicista i pioner de l'animació», no hagin estat depurats dels nombrosos errors i inexactituds que al llarg del temps s'han anat escrivint sobre aquesta faceta del dibuixant, tal com s'ha lamentat, tant Rosa Serra, una de les seves filles, com el seu nét Josep Ramon de Travi Serra amb els quals vaig mantenir dues llargues converses l'estiu del 2000.³⁰

Serra Massana ha passat a la història per les seves facetes d'autor d'histories –activitat que mai abandonà– i d'il·lustrador, que han enfosquit les altres, malgrat que foren també molt importants, com la

27. Vegeu «Está en B. Aires un "pioneer" del dibujo animado español».

28. Vegeu Francisco MACIÁN, «El cine de animación...».

29. Vegeu Ricard MAS, «Serra Massana...».

30. Vegeu Jordi ARTIGAS, «Entrevista amb Rosa Serra Massana, filla de Josep Serra Massana, i Josep Ramon de Travi Serra, nét».

de caricaturista, assagista, guionista, poeta, editor i també realitzador de dibuixos animats.

És aquesta darrera faceta, mal coneguda, la que ens ocuparà més, mentre que passarem de puntetes sobre la resta. Josep Serra Massana nasqué el novembre de 1896 en el si d'una família entre burgesa i pagesa; el seu pare era advocat i procurador dels tribunals, i la mare era la pubilla de Can Massana una antiga masia de Sant Joan de Mediona a l'Anoia.

La primera trobada amb la imatge animada d'en Serra Massana fou quan era petit i els Reis li portaren un zoòtrop. Estudià als Escolapis i als Maristes francesos a Igualada, i aprofità les seves dots innates per al dibuix per meravellar els seus professors i companys amb la creació dels seus primers folioscops o *flip-books*.

Entre 1909 i 1910 aprèn a dibuixar a l'Acadèmia Baixas de Barcelona, que tingué deixebles tan importants com Joaquim Torres i García i els germans Mallol Suazo.³¹ Cal recordar que un altre important pioner de l'animació va ser alumne de can Baixas: n'Artur Moreno. Els pares van voler, però, que ja que no hi havia més remei al fet que el noi volgués ser artista, almenys triés un ofici «segur» i estudiés teoria dels teixits. El 1914, un cop acabats aquests estudis, treballà a dues fàbriques com a dibuixant de teixits.

Als dinou anys, però, decideix dedicar-se professionalment a la seva vocació, el dibuix artístic, vocació que mai abandonaria fins al final i en la qual es va iniciar, com a dibuixant humorístic, a la revista *Charlot*. El 1922 començà a dibuixar al famós *TBO* on arribarà a col·laborar fins al 1973 exceptuant intervals com els de la Guerra Civil. Com a il·lustrador el seu primer treball fou la llegenda de Sant Jordi per a l'Editorial Muntanya.

Durant la seva llarga i fructífera vida professional –visqué 84 anys– publicà pràcticament a totes les grans publicacions infantils i també per a adults de les dècades dels anys deu, vint i trenta: *La Mainada*, *En Patufet*, *Violet*, *Esquitx*, *Calendari d'En Patufet*, *Pelele*, *Lecturas* i *Algo*. Així com la seva època de col·laboracions a revistes del bàndol franquista en la seva estada a Sant Sebastià durant la Guerra Civil: *Pelayos*, *Flechas y Pelayos*, *Chicos* i altres.

L'estil de dibuix d'en Serra Massana, detallista i barroc en la il·lustració i més sintètic i simplificat en la historieta i encara més depurat en l'animació, s'ha definit com de l'escola d'en Junceda, com també ho ha estat l'estil d'en Batllori-Jofré i el d'en Xirinius. En realitat tal com explica Josep Ramon, el seu nét, en una de les notes manuscrites:³²

31. Vegeu Ricard Mas, «Serra Manana. Un dibuixant d'Igualada».

32. Vegeu Josep Ramon de TRAVI SERRA, «Anècdotes de la vida escolar i artística del dibuixant Serra Massana».

«[...] Me n'oblidava de dir-te que, no recordo quin va ser l'editor que va presentar el meu avi a en Junceda, però que ho va fer perquè l'estil era molt semblant i perquè els editors quan veuen dos dibuixants que són iguals, volen que es coneguin per interessos de feina. Així doncs, tot i que Junceda era uns quinze anys més gran que el meu avi van fer amistat. Sentint-se Junceda deixeble artístic del gran Apel·les Mestres, de tant en tant anava al passatge Permanyer, on vivia Apel·les Mestres a visitar-lo, i un dia en una d'aquestes tertúlies editorials, en Junceda va demanar al meu avi que l'acompanyés a presentar els seus respectes al gran mestre, així és com Serra Massana va conèixer al polifacètic senyor.» Queda clar que tant Junceda com Serra Massana tenien al patriarca Apel·les Mestres com a mestre.

L'altra faceta important d'en Serra Massana fou la d'editor. Va ser el 1937 en el Sant Sebastià franquista que fundà l'editorial BIMSA (Belleza, Infancia y Moda, SA), amb el dibuixant i dissenyador de mobles, Roberto Martínez Baldrich (Tarragona 1895 - Madrid 1959) fill del tinent general Severiano Martínez Anido, per tal d'editar la revista *Mujer* que tingué tan d'èxit que el 1941 Serra Massana viatjà a l'Argentina per tal de publicar-la també allà. *Mujer*, que posteriorment es publicaria a Barcelona, arribaria fins al 1963.

Finalment l'altra activitat d'en Serra Massana fou la d'assagista o teòric en el camp de l'humor, un sector bibliogràfic pràcticament desert al nostre país. El resultat fou la publicació de l'obra *Análisis de la comicidad*,³³ que començà a escriure durant la seva estada a l'Argentina (1941-1945), però que no autoedità fins el 1972. El llibre, escassament divulgat per la seva pèssima distribució, és un volum de 207 pàgines amb nombrosos dibuixos i acudits del propi autor i amb un pròleg del doctor Santiago Montserrat que diu de l'obra: «El libro de Serra Massana también es fruto de minucioso análisis en la búsqueda de leyes a las que obedecen las situaciones cómicas que al principio él imaginaba por intuición. En este sentido ha llegado a una extraordinaria síntesis que le permite explicar de una manera razonable la dinámica de todas las situaciones cómicas. [...]»

Un coneixement profund dels mecanismes de l'humor que no sols aplicà en les seves historietes i acudits, sino de vegades també a les seves animacions, el tema que a continuació tractaré.

---

33. Vegeu José Riba, «Análisis de la comicidad» por José Serra Massana».

Primeres proves amb Ramon Miret i Baldé (1925-1926)

Possiblement els errors i inexactituds sobre el cinema d'animació de Serra Massana parteixen, cronològicament, de l'interviu publicat el 1941 a Buenos Aires, de les notes biogràfiques publicades en el *Diccionari Ràfols* i també d'un article escrit al *Brusi* per Josep M. Cadena, tal com es queixava el seu nét.³⁴ Les escasses notes del *Ràfols* deien d'en Serra Massana: «Con el pintor y dibujante Ramon Miret Baldé fue el primer dibujante que intentó en nuestro país las películas de dibujos animados.», i d'en Miret Baldé: «Con José Serra Massana inició en España las películas de dibujos animados.»

Pel que s'ha vist fins ara, ha quedat demostrat que foren pioners però no pas els primers en el camp de l'animació català. Per altra banda l'article d'en Cadena deia en un paràgraf: «Junto con el también dibujante Ramón Miret i Baldé –residenciado luego, por espacio de muchos años en Estados Unidos y ahora de nuevo en Cataluña– Josep Serra Massana es pionero entre nosotros de las películas de dibujos animados. Miret y él formaron una sociedad y realizaron numerosos «cortos» [...] para anunciar diversidad de productos. [...]»

L'error, possiblement ocasionat per un malentès o per un no filar prim, estava en el fet que l'equip Serra Massana - Miret mai va arribar a fer pel·lícules d'animació, sino que obtingué l'animació de dibuixos mitjançant la reconstrucció d'un aparell precinematogràfic anomenat *fenaquistiscop* que el físic belga Joseph Plateau inventà el 1832; aparells com aquest i d'altres que Serra Massana coneixia des d'infant, com hem vist en el cas del zoòtrop, del taumàtrop i del foliòcop, i tenia una destresa especial per a fabricar-los.

Per tant en aquest període de 1925-1926 no s'arribà a filmar cap pel·lícula d'animació, però sí que s'aconseguien imatges animades. Però, ¿per què s'entestaren a obtenir aquestes animacions si després no es convertien en pel·lícules? Sembla ser que tant Serra Massana com Miret, meravellats per aquelles pel·lícules de dibuixos mudes i en blanc i negre, que, com s'ha dit, venien bàsicament de Nord-amèrica, es van proposar d'anar a treballar en dibuixos animats al país d'on aquests procedien.

Així explicava Serra Massana aquells començaments en una entrevista a la seva arribada a Buenos Aires el 1941: «–El éxito inicial del gato Félix tan rápido y sensacional –nos dijo hoy en nuestra redacción donde nos visitó– me entusiasmó y me interesó profundamente. Hacía tiempo ya que acariciaba la idea de realizar dibujos animados.

---

34. Vegeu «Está en B. Aires...»; *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña Ràfols*; Josep M. CADENA, «Serra Massana...».

[...]»³⁵ Però aquells desitjos de voler traslladar-se ambdós als EUA no es varen poder acomplir ja que el crac del 29 s'hi interposà. De totes maneres en Ramon Miret, encara que català nacionalitzat argentí, es va establir a Nova York el 1928 on es dedicà amb èxit al disseny de cartells cinematogràfics per a una gran productora. Ramon Miret Baldé (Barcelona 1897-1975?)³⁶, del qual ben poc se sap, sembla que no es dedicà més a l'animació, malgrat que l'historiador Shamus Culhane a la seva obra, repeteix un cop més el mateix error en dir que es dedicà al «cinema» d'animació en la dècada dels anys vint. Si més no potser ens ho podria aclarir definitivament el seu fill Gil Miret Pellicer que encara viu a Nova York.³⁷

De totes maneres és el mateix Serra Massana el que en l'entreviu abans citada de la seva arribada a Buenos Aires, fa algunes declaracions un xic desconcertants, com ara que el seu primer intent de fer un llarg amb Miret va ser frustrat per l'arribada del sonor. I afegeix: «En 1931 [...] Hice pequeños films cómicos, con diversos personajes [...] el mono «Romeo», una negrita, un diablo torturador [...]. Films cortos en general; [...] tenía ya lanzados 20 o 30 films cortos, y 15 en cartera; y me faltaban 25 ó 30 metros, nada más, para terminar una película de argumento largo, cuando estalló la Guerra Civil. Imposible fue terminarla [...]»

Existiren realment aquests projectes?, dormiren per sempre més en un calaix?, foren producte de la imaginació?

1932, la Ibérica Films

L'empresa de cinema publicitari Ibérica Films dirigida per un equip encapçalat per Herr Fridländer, jueu d'origen alemany, va assabentar-se de les provatures en imatge animada d'en Serra Massana i li proposà de fer un primer film d'animació.

Així fou com Serra Massana realitzà la seva, ara sí, primera pel·lícula d'animació on emprà no el dibuix animat, sinó els objectes tridimensionals. Es tractava d'una publicitat per als Calzados Royalty on apareixien dos parells de sabates, un de dona i un altre d'home. Amb Serra Massana treballà un equip integrat per alemanys: Goldberger com a càmera, Bernhard com a músic ja que la pel·lícula era sonora, i Tutzman com a mecànic.

El seu nét Josep Ramon evoca en un text el visionat del seu primer film contat pel seu propi avi:³⁸ «Al temps de la Ibérica Films, finalitzada la pel·lícula de Calzados Royalty el director en Fridländer i els

35. Vegeu «Está en B. Aires...».

36. Vegeu *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña Ráfols*.

37. Vegeu Shamus CULHANE, *Talking Animals and Other People*.

38. Vegeu Josep Ramon de TRAVI SERRA, «Anècdotes...».

directius de l'empresa van voler veure-la fent un passi dins l'empresa, cosa a la que el meu avi no s'hi podia negar, i va passar una estona molt dolenta durant la projecció, però al final a tots els hi va semblar be [...] doncs acabaren celebrant-ho amb una copa de vi...».

Pocs dies després Serra Massana repetí en un cinema on es projectava el seu film, una sessió-suplici, ara voluntària, per tal de veure des de les darreres files la reacció del públic: «Llavors va sortir l'anunci i va tenir alhora una sensació de por i de satisfacció indescriptibles. Va sortir del cinema molt satisfet.»

Malauradament, poc després, un incendi, possiblement provocat, va destruir la Ibérica Films, per la qual cosa la col·laboració d'en Serra Massana amb en Fridländer va acabar inesperadament.

Estudi propi entre 1932 i 1936

Amb les experiències anteriors Serra Massana estava en el punt dolç per a establir el seu propi estudi d'animació i no s'hi pensà més, era el final de la primavera del 1932. Com que s'havia traslladat al carrer de Casanova, 260, pral 2a a viure, lloga al mateix temps els baixos de l'edifici per muntar l'estudi. S'associa amb el seu cunyat en Josep Solà representant comercial que, pel fet de viatjar per tota la península, li facilitarà molts contactes amb cases comercials i fàbriques que veieren en el nou cinema d'animació una manera interessant i inèdita de publicitar els seus productes massivament.

El seu germà petit, en Xavier Serra Massana, no s'associà amb ell, però sí que ho farà anys més tard, el 1936, en l'edició de la revista *Mujer*. En canvi sí que en Josep realitzà nombroses pel·lícules publicitàries per als Perfums Dana que fundà i dirigí en Xavier, i que fou una autèntica multinacional de la perfumeria amb factories a Barcelona, i, a més a París, els EUA, Mèxic, Veneçuela, Costa Rica, el Perú, Colòmbia, Xile, Uruguai, entre d'altres.³⁹

L'estudi, amb façana per un cantó al carrer de Casanova i per l'altre al pati de l'illa de cases, tenia diverses taules de dibuix, un espai per a emmagatzemar i assecat els cel·luloides pintats, i l'habitació amb la truca on es filmaven els dibuixos i el projector amb el qual es veien els resultats dels films. Fins ara no ha estat possible localitzar cap foto que s'hagués fet d'aquest estudi, però en Joan Ramon ha dibuixat un plànol que reconstrueix l'estudi segons les indicacions del seu avi i de la seva mare Rosa Serra.⁴⁰

---

39. Vegeu *Diccionari dels catalans a Amèrica*.

40. Vegeu Josep de TRAVI SERRA, «Anècdotes...».

L'equip

«Serra Massana contracta cinc ajudants, tres oficials: en Tarragó, en Trías, en Fresquet, i dos aprenents dels quals no recordo el nom», segons continua dient en Josep Ramon. En Fresquet hi afegeix que el 1934 hi treballava a més un tal García. De tots ells l'únic que vaig poder localitzar el 1986 i que després tingué la gentilesa d'escriure'm els seus records, fou Guillem Fresquet, el conegut aquarel·lista.⁴¹

Així ho explicà: «A finals del 34, un company de classe sabent que estava sense feina em proposà d'anar a veure el dibuixant Serra Massana ja que ell començava a fer dibuixos animats; quedàrem d'acord i per 5 duros la setmana vaig entrar a conèixer el que eren i com es podia donar vida a uns dibuixos estàtics. [...] L'equip era format, pel dibuixant Serra Massana, un tal Tarragó, Trías, García i un altre xicot molt alt i prim del qual no recordo el nom. Férem pel·lícules de propaganda, sobretot unes que feien la publicitat dels Perfums Dana, i d'altres que no recordo.»

Continua Josep Ramon evocant la descripció del treball d'aquell estudi: «[...] amb un tipus de caricatura molt escarida començava el meu avi a dibuixar sobre paper tots els primers ninots de cada seqüència i tots els «fondos». En Tarragó, el braç dret del meu avi continuava les seqüències (intercalació) amb l'ajut dels altres oficials. La característica permanent del meu avi era exagerar el moviment, i els dibuixos animats no van ser cap excepció. A més els dotava ademés d'agilitat, és a dir: no volia que el ninot fes moviments repetitius, monòtons [...]»

I continuava dient: «[...]Quan ja tenien tota la pel·lícula feta a llaips i els compassos musicals indicats en les il·lustracions, netejaven els cel·luloides i els passaven a tinta (sempre el meu avi feia els primers de totes les seqüències). Els il·luminaven amb guaix en tons blancs, grisos i negre, perquè les pel·lícules no eren en color. [...]»

Els dibuixos es fotografiaven en una truca francesa, i un cop revelada la pel·lícula es projectava a l'estudi per veure els resultats, i després venia el procés de sonorització: el doblatge de les veus, els efectes especials i les músiques. Es recorda una anècdota sobre una de les pel·lícules, *Polvos higiènicos Calber* en la qual fou complicat trobar un adult que imités bé el plor d'un nadó. Les sonoritzacions es feien a la Voz de España.

Els films

Segons les dades recopilades pel seu nét, els estudis Serra Massana realitzaren dues pel·lícules mensuals en el curt espai de temps

---

41. Vegeu Guillem FRESQUET, «Síntesi biogràfica...».

que anà aproximadament del juny de 1932 a mitjans del juliol del 1936; per tant, arriba a sortir un còmput d'unes 98 pel·lícules, més amunt o més avall diguem-ne un centenar. Per cada una d'aquests l'estudi cobrava a l'anunciant mil pessetes.⁴²

D'aquest quasi centenar de films publicitaris tan sols se n'han localitzat cinc còpies, quatre de les quals estan dipositades a l'Arxiu de la Filmoteca de la Generalitat, per gentilesa de la família de Serra Massana, i on han estat restaurades, i una còpia d'*Alimentos de régimen Santiveri* repetida també a la Filmoteca de Barcelona, i que es troba a la Filmoteca de la Generalitat Valenciana. A la revista *Archivos de la Filmoteca*, Medardo Amor comentava aquesta troballa.⁴³

Esta copia positiva estaba tirada en Material Gevaert, excepto los títulos finales que eran Eastman. Y, según los signos de este material de 1935, estábamos ante un raro e interesante corto publicitario español de animación. Importante por el hecho de que se conservan pocos materiales de esta época y de este género. La obra, con un metraje de 56 metros y una duración de dos minutos, parece íntegra.

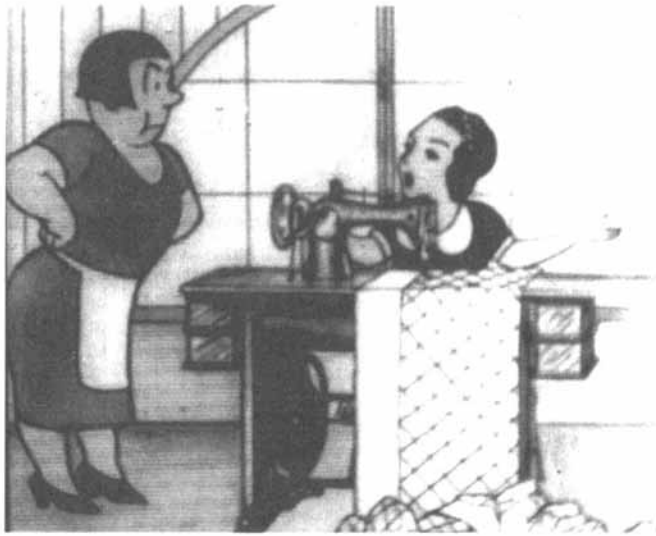
Les quatre pel·lícules conservades a l'Arxiu de la Filmoteca a Barcelona son *Tabú, colorete en polvo* (Dana, SA); *Máquinas de coser Alfa*, *Impermeables El Búfalo*, i la ja citada *Alimentos de régimen Santiveri*, que foren projectades durant l'exposició d'Igualada. A més la memòria de Rosa Serra i del seu nét han aconseguit recordar els següents: *Calcetines Moltfort's*, on s'utilitzava el logotip-mascota dels dos gossets que es disputen uns mitjons; *Pinturas El Pato*; *Cerebrino Mandri*, en el qual Serra Massana reproduí la coneguda mascota del majordom d'en Cornet, del qual parlaré a continuació; *Polvos higiénicos Calber*, i una marca de cigarretes no identificada.

L'estudi féu també una sèrie d'anuncis per a tota la gamma de productes de la casa Dana, a part de l'únic localitzat. Se'n feren per a *Tabú* «el perfume delicioso que nunca llega a evaporarse», on s'utilitzà l'efecte òptic d'un taumàtrop, del qual abans he parlat; *Alada*, *Bolero* i *Tabú*, «lápiz permanente de labios». Si de moment tan sols s'han localitzat aquestes cinc còpies després de recerques a les filmoteques del país, és possible que se'n trobin d'altres tenint en compte que en aquella època se'n feien còpies per a projectar en cinemes de tota Espanya.

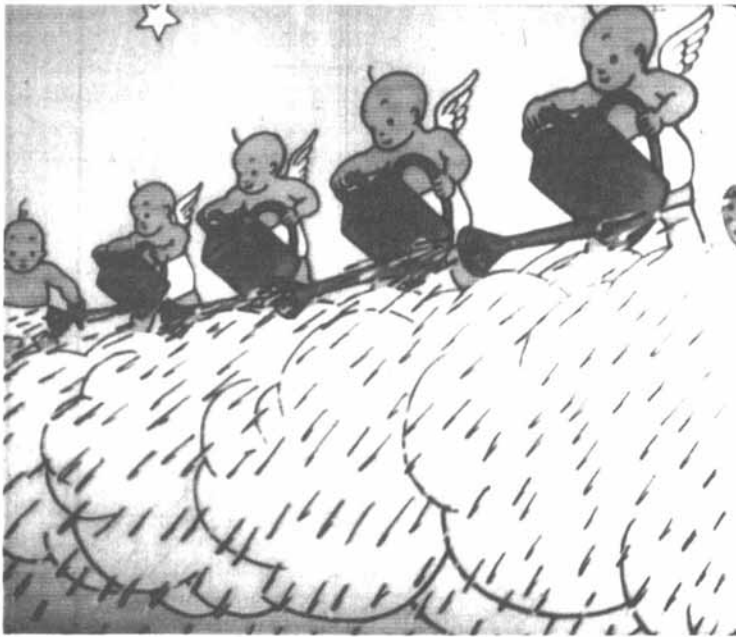
Un dels films dels quals hi ha relativament més referències és el de l'analgèsic *Cerebrino Mandri* del Laboratoris Mandri de Barcelona, i que és recordat visualment per l'encertada mascota que el 1916 creà

42. Vegeu Josep de TRAVI SERRA, «Biografía...».

43. Vegeu Medardo AMOR, «Identificación de materiales».

Alfa

Impermeables Bufalo

un dels nostres grans dibuixants, en Gaietà Cornet.⁴⁴ Segons el testimoni de Jaume Baguñà, en una de les entrevistes que li vaig fer (20 juliol 1983), s'havia fet una prova de dibuixos animats amb en Cornet, dibuixant de la casa, al terrat de la Unió de Fotogravadors al carrer Casanova davant del Clínic.

El publicista Busquets Molas aportà un curiós detall sobre aquesta mascota en un article sobre en Cornet: «Su personaje seguramente más caricaturizado fue Lerroux. No había número del *Cu-Cut!* en que no saliese. Otro era el conde de Romanones, que incluso hizo aparecer en un dibujo publicitario.»⁴⁵

En efecte, comparant la mascota del Cerebrino amb una caricatura d'en Romanones la semblança era força evident.

També la senyora Rosa Serra, m'ha fet el favor de recordar i anotar-me algunes lletres de les cançons publicitàries de productes que esdevingueren molt populars i que es repetien persistentment tant a les emissores de ràdio a través dels discos de «pedra», com als cinemes amb les pel·lícules publicitàries, una d'elles era la del Cerebrino que utilitzava la melodia d'el *Coro de sabios* de la popular sarsuela *El rey que rabió* amb la lletra següent:⁴⁶

CORO: La Ciencia. La Ciencia. ¡La Ciencia de verdad!

SOLO: Es el gran descubrimiento-ento / de un vital medicamento-ento / que al enfermo sanará

CORO: ¿Qué será? ¿Qué será?

SOLO: ¡Cerebrino Mandri!

CORO: ¡Cerebrino Mandri! /¿Todo el mundo tomará!

La guerra, la fi de l'estudi i una foto...

Arribà aquell fatídic cop d'estat o aixecament contra el Govern de la República que fou l'inici de la Guerra Civil aquell juliol del 1936, i provocà també el tancament de l'estudi Serra Massana.

Segons la versió de Rosa Serra i el seu fill en les dues converses, la família fugí a París per problemes amb els rabassaires de la masia pairal de Can Massana. Allà el seu germà Xavier que tenia una de les factories Dana a la capital francesa els esperava amb un contracte. Estigueren de pas fins al desembre del 36 per a passar després a Sant Sebastià, capital que acollí una notable colònia de catalans partidaris

44. Vegeu Josep ESCOBAR, *Los dibujos animados*.

45. Vegeu Esteve BUSQUETS MOLAS, «Corazón limpio y alegre».

46. Vegeu Jordi ARTIGAS, «Entrevista amb Rosa Serra Massana, filla de Josep Serra Massana, i Josep Ramon de Travi Serra, nét».

de Franco, com els fundadors de la revista Pelayos mossèn Rossell i el canonge Vilaseca, i dibuixants com en Valentí Castanys, Rapsomanikis, Mercè Llimona, i el guionista d'histories Canellas Casals. Allà visqueren entre 1937 i 1940.

No és que les historietes de Serra Massana publicades en aquella època fossin precisament neutrals. Jesús Cuadrado el defineix en la seva obra com a «autor de vengatives historias contra el bando republicano»,⁴⁷ i només s'han de veure alguns dels títols dels còmics en especial els del carlí Pelayos: *Historia del Movimiento Nacional, Tres requetés entre los Rojos o Bajo tierra con los monstruos de la destrucción* totes del 1937; revista de la qual Antonio Martín en la seva excel·lent obra *Historia del cómic español: 1875-1939*, diu, referint-se al seu director el canonge Vilaseca: «Sus escritos caracterizan a la revista, la cual entronca con la prensa integrista decimonónica más radical. [...]»⁴⁸

Per la seva banda Fresquet tancava així el text que parla de la seva col·laboració amb l'estudi: «Vingué l'aixecament dels militars, i uns dies tancats a casa per por dels tiroteigs. Calmada la cosa amb el triomf de la Generalitat aquí a Catalunya, tornàrem a l'estudi ubicat al passatge Marimón⁴⁹ a seguir fent dibuixos, i ens trobàrem amb l'estudi tancat i barrat, anàrem a casa del dibuixant Serra Massana i la portera ens digué que havien marxat carregats de maletes. No sabia a on. [...]»⁵⁰

Fresquet, com abans he explicat, treballà a continuació al Comissariat de Propaganda, i patí també després de la guerra les calamitats de l'ocupació franquista, així ho escrigué: «A l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona em vaig quedar al carrer de feina i estada, doncs s'incautaren del pis on vivíem al Pla del Palau. [...]»

I una foto...

Una foto de l'arxiu de la família d'en Serra Massana, reproduïda al catàleg de l'exposició d'Igualada,⁵¹ va fixar per a la posteritat un dinar al restaurant Cal Joanet de la Barceloneta que es pot datar a finals dels anys vint, potser el 1930.

En la foto veiem 18 dibuixants, la crema i la nata de la historieta, l'humor gràfic, la il·lustració, la caricatura i l'animació d'aquella època a

47. Vegeu Jesús CUADRADO, *Diccionario de uso de la historieta española*.

48. Vegeu Antonio MARTÍN, *Historia del cómic español*.

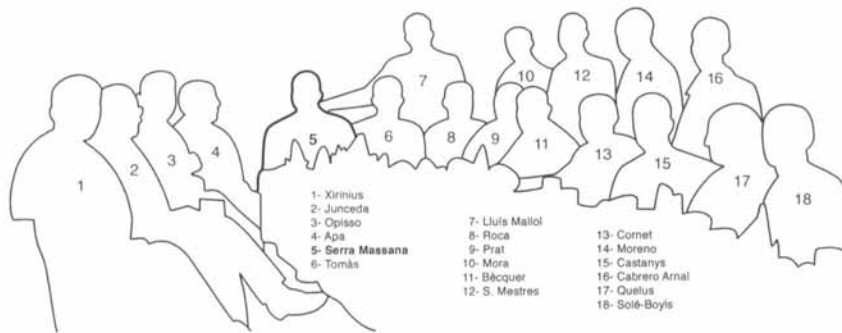
49. Possiblement Fresquet cononia aquesta adreça –en realitat Casanovas, 260– amb la ubicació d'alguns altres estudis on treballà posteriorment.

50. Vegeu Guillem FRESQUET, *Síntesi biogràfica...*

51. Vegeu Ricard MAS, «Serra Manana...».

Reunió de dibuixants al restaurant Cal Joanet (aprox. any 1930). Cedida per la família Serra Constantino Travi.

Catalunya. Alguns d'ells són els que cito al text per la seva relació amb el cinema d'animació; el mateix Serra Massana, Salvador Mestres, Gaietà Cornet, Artur Moreno, Josep Cabrero Arnal i Miquel Cardona, *Quelus*.

Però aquesta foto no és simbòlica pel fet no sé si casual d'aquesta coincidència. La importància d'aquesta foto és que reflecteix una amistat, una comunitat d'interessos; potser es tractava d'una penya o tertúlia, molt freqüents en aquella època, que pocs anys després a causa de l'esclat de la Guerra Civil s'esquinçaria en trossos. Els amics d'avui esdevindrien enemics en trinxeres enfrontades..., franquistes enfront de republicans.

Només com a mostra parlaré de dos casos representatius de dibuixants d'un i altre bàndol, un d'ells és el cas de Valentí Castanys que és sabut i així ho han dit entre d'altres el dibuixant Josep Bartolí⁵² com feia d'espia franquista a París: «Ell treballava per a aquesta ambaixada denunciant gent que veia a París. Es ficava allà on hi hagués espanyols –a les penyes, als restaurants–, escoltava les converses, els feia parlar, i ell després informava l'ambaixada. [...]». Més endavant diu: «[...] I allà, [a Sant Sebastià] amb un grup de falangistes, varen fer una revista que es deia *La Ametralladora* i publicaven titulars com ara: «Hay que dejar a Cataluña sin catalanes», amb lletra grossa i amb molts dibuixos d'en Castanys. Això ja t'explica qui era en Castanys. [...]»

A l'altra banda trobem Josep Cabrero Arnal, que signava *Arnal* i que a la foto era el benjamí de la colla. Arnal, nascut el 1909, ja s'havia fet un nom com a dibuixant tant amb les seves historietes per a infants a *TBO* i *Pocholo* com amb el seu humor gràfic per a adults a les més conegudes revistes de l'època, *Papitu* i *L'Esquella de la Torratxa*, entre d'altres.

L'escriptora Montserrat Roig parla abundantment d'ell a la seva important obra sobre els camps de concentració.⁵³ «L'Amat-Piniella, en entrar a Mauthausen, fou enviat a la pedrera, però heus aquí que se salvà, juntament amb el seu amic Arnal, gràcies a la pornografia. Vaig tenir la sort que, gràcies als dibuixos que feia el meu amic Arnal, em vaig poder esquitllar de la pedrera. [...]»

Arnal, supervivent del camp de Mauthausen, definitivament exiliat, reféu la seva vida a França on residí fins a la seva mort el 1982; allà feu una brillant carrera, i les historietes infantils del gos Pif foren un gran èxit a molts països europeus. El 1970 va redactar unes notes biogràfiques dins de l'obra *Une vie de Pif*.⁵⁴

---

52. Vegeu Jaume CAÑAMERAS, «Conversa amb Bartolí».

53. Vegeu Montserrat ROIG, *Els catalans als camps nazis*.

54. Vegeu J. C. ARNAL, «Les memòries d'un crayon rouge, José Cabrero Arnal».

El darrer intent a l'Argentina (1941-1945)

Un cop acabada la guerra, enlloc de tornar a Barcelona, se'n va cap a Buenos Aires on residirà de 1941 a 1945, amb la intenció d'editar també allà la revista *Mujer* que havia fundat el 1937 a Sant Sebastià junt amb en Martínez Baldrich. També tenia la intenció de reprendre la producció de dibuixos animats.

El 15 de juliol de 1941 les pàgines de *Notícies Gráficas* de Buenos Aires publicaven un reportatge, que abans he citat, saludant l'arribada d'en Serra Massana amb un subtítol que el definia com El genio de Disney y el humor latino.⁵⁵

Aquest reportatge és possiblement l'origen de l'error transmès fins a l'actualitat que consisteix a afirmar que Serra Massana i Miret havien fet dibuixos animats en cinema en la dècada dels anys vint: «Y me puse a trabajar con gran calor en ella. Con un colaborador efficacísimo, Ramón Miret, actualmente en Nueva York, comenzamos a hacer cortas películas de dibujos animados. Justamente dos años antes de que apareciera el sonoro. Eran argumentos cómicos simples, que se aprovechaban para fines de publicidad. Gustaron mucho, pese a lo poco preparado que estaba aún el público español para ello. [...]»

I acabava parlant dels seus projectes: «—Creo que tengo muchas posibilidades en este país, y en Sudamérica en general, por que aquí no se ha exhibido aún, según tengo entendido, nada que no sea reflejo del espíritu y del humorismo sajón. No se han intentado aquí las posibilidades de explotar el espíritu latino. [...]»

Com he dit, Serra Massana començà a establir contactes amb algun estudi d'animació argentí, com el que cita el seu nét:⁵⁶ «Del 1941 al 45 marxà a Buenos Aires on dibuixa per Ed. Molino. Intenta fer dibuixos animats amb un col·lega croat de cognom Kaiser, però l'empresa per a la qual treballen no compleix el contracte i l'abandonen.»⁵⁷

Per una carta que guarda la família sabem que entrà en contacte amb l'estudi més important de Buenos Aires, el que dirigia el realitzador argentí d'origen italià Quirino Cristiani. Es tracta d'una carta datada el 22 d'agost de 1941 encapçalada per un eslògan que diu: «Los dibujos animados de Cristiani, una propaganda que se ve y se oye», i en la qual el propi Cristiani diu: «A raíz de la conversación verbal con que me ha honrado Vd. En estos estudios, me es grato cotizarle por se-

55. Vegeu «Está en B. Aires...».

56. Vegeu Josep Ramon de TRAVI SERRA, «Biografía...».

57. En realitat «Kayser (amb y grega) era el pseudònim del dibuixant croata Bogoslav Petanjek que va col·laborar amb el pioner Quirino Cristiani fins a 1948, tal com diu Bendazzi a «Due volte l'Oceano».

parado, distintos precios para trabajos en esta su casa, [...] y que espero hallará conformes.»

Giannalberto Bendazzi, l'historiador italià va biografar la vida d'aquest pioner de l'animació argentina i mundial, ja que Quirino Cristiani fou el director del primer llargmetratge d'animació de la història del cinema, *El Apóstol*, de 1917, lamentablement poc conegut perquè es va cremar en un incendi el 1926.⁵⁸

No se sap si Serra Massana va arribar conèixer a l'animador català resident a l'Argentina Joan Oliva, que havia col·laborat amb Cristiani i que també havia fet una notable carrera en l'animació i la pintura a l'Argentina.

El que sí que sabem és que fos pels motius que cita el seu nét o per uns altres, Serra Massana no tornà a dedicar-se al cinema d'animació ni en la seva estada a l'Argentina ni en la seva definitiva tornada a Catalunya. La seva carrera com a animador s'estroncà, però continuà amb la de dibuixant de còmics i la d'editor.

60 anys després...

El feixuc pes del temps de vegades devora fins els records. Els dibuixos, els cel·luloïdes pintats, la truca, la càmera, i unes quantes llaunes –10 o 12 rotlles que contenien bastants pel·lícules– segons en Josep Ramon, varen anar a parar a les golfes de la tranquil·la masia de Can Massana de Sant Joan de Mediona.

Només tornaren a ser recordades el 1946 quan els Laboratoris-Estudis Foto Cine Amateur, propietat del pare de l'actual conservador de l'Arxiu de la Filmoteca Anton Giménez, organitzà una retrospectiva-homenatge a en Serra Massana i les seves pel·lícules.

Lògicament, si el dibuixant volgué preservar els seus dibuixos i les seves pel·lícules era perquè aquestes se salvessin per al futur, però el temps i les circumstàncies adverses juguen males passades. Serra Massana va morir el 1980 i el 1985 els seus descendents es van vendre la masia, per tant la truca, la càmera, possiblement també el fenàquistiscop amb el qual feren les primeres imatges animades amb en Miret, així com la major part dels dibuixos, dels quals se'n salvaren uns quants..., varen passar a pitjor vida.

Quan a les llaunes amb les pel·lícules, com que eren nitrats, en el millor dels casos, com se sap, s'autodestruïen i queden reduïts a cendres, i en el pitjor provoquen un incendi. I així arribem als voltants del

---

58. *Due volte l'Oceano. Vita di Quirino Cristiani pioniere del cinema d'animazione*, Florència, La Casa Usher, 1983.

Centenari del Cinematògraf –1895-1995– i de la seva arribada a Catalunya l'any següent. Explica la senyora Rosa com escoltant la ràdio parlaven de la necessitat de salvar les pel·lícules antigues en perill de desaparició; llavors va recordar les polsoses llaunes metàl·liques amb

Serra Massana,

Miret,

Cornet,

Quelus

les pel·lícules dels anys trenta que havien dormit quasi seixanta anys en la penombra d'unes golfes.

Contactà tot seguit amb l'Arxiu i el seu conservador, Anton Giménez, i es pogueren recuperar d'aquelles quasi cent pel·lícules... tan sols les quatre citades, que un cop restaurades s'han projectat, a més de fer-ho a Filmoteca, al Festival Cinemàgic de Lleida el 1996, a l'exposició de la Biblioteca Central d'Igualada l'estiu del 2000, i finalment el 24 d'octubre del 2000 a la sessió d'ASIFA-Catalunya a La Llotja, que estigué dedicada a les pel·lícules d'en Serra Massana presentades pel seu nét. Un reconeixement tardà...

Agraïments

Rosa Serra i Josep Ramon de Travi Serra, filla i nét de Josep Serra Massana, Barcelona. Joan Sala Vilaseca de l'Ajuntament d'Igualada. Anton Giménez, conservador de l'Arxiu de la Filmoteca de la Generalitat de Catalunya.

Bibliografia

- AMOR, Medardo. «Identificación de materiales. Alimentos de régimen Santiveri. Josep Serra Massana, 1935». *Archivos de la Filmoteca* [Generalitat Valenciana], núm. 17 (juny 1994).
- ARNAL, J. C. «Les memories d'un crayon rouge, José Cabrero Arnal». A: *Une vie de Pif*. Editions La Farandole, 1983.
- ARTIGAS, Jordi. «Homenatge a Artur Moreno». A: «Vè. Festival de Cinema de Sants». [Catàleg de la cinquena edició d'aquesta mostra, 19-26 novembre 1982]
- «Éléments pour une histoire du cinéma d'animation catalan». *Les Cahiers de Cinematrace* [Festival de Baillargues, Montpellier], núm. 1 (octubre 1987).
- *Caricatures de Franco*. Edicions La Campana, 1995.
- *El cine Nic, una joguina històrica del Poble-sec*. Ajuntament de Barcelona, Districte de Sants-Montjuïc, 1998.
- «Entrevista amb Rosa Serra Massana, filla de Josep Serra Massana, i Josep Ramon de Travi Serra, nét». Barcelona, 8 juliol, 3 agost 2000. [Text manuscrit inèdit]
- BENDAZZI, Giannalberto; LEVI, Diana. *Cartoons, le cinéma d'animation, 1892-1992*. Mayenne, 1991.
- BOTEY, Lambert; MEDALLA, Jordina. *El cinema a Granollers*. Granollers: Beca Memorial Camps, 1980. [Text inèdit]
- BUSQUETS MOLAS, Esteve. «Corazón limpio y alegre» [Sobre Cornet]. «Grandes dibujantes», *El Correo Catalán* (13 maig 1973).

- CADENA, Josep M. «Serra Massana, dibujante y teórico de la comicidad». «Gentes de pluma y lápiz», *Diario de Barcelona* (8.10.1972).
- «Falleció el dibujante Salvador Mestres». *Diario de Barcelona* (5.3.1975).
- CAÑAMERAS, Jaume. «Conversa amb Bartolí». Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- «I Congreso Hispanoamericano de Cinematografía» [Madrid]. *Arte y Cinematografía*, núm. 367 (novembre 1931); 368 (desembre 1931).
- «COQ: el caricaturista y su mono, José Serra Massana». [S'ignora la publicació i l'any]
- CUADRADO, Jesús. *Diccionario de uso de la historieta española (1873-1996)*. Madrid: Compañía Literaria, 1997. [Nota biogràfica pàg. 719]
- CULHANE, Shamus. *Talking Animals and Other People*. Nova York: St. Martin's Press, 1986. [Referències a Raymond/Ramon Miret i a Gil Miret]
- CURELL, Francesc. «El cinema a l'abast dels infants». *Moments*, núm. 9 (1933).
- Diccionari dels catalans a Amèrica*. Comissió Amèrica i Catalunya 1992, Generalitat de Catalunya, 1992, vol. IV, p. 80-81. [Nota biogràfica de Xavier Serra Massana]
- Diccionario biográfico de artistas de Cataluña Ráfols*. 1954. Vol. 3. [Notes biogràfiques de Ramon Miret Baldé i de Josep Serra Massana]
- «El més petit de tots». *Catalans! El Magazine Popular* [Barcelona], núm. 3 (10.3.1938). [Entrevista amb l'escultor Paredes, autor de la mascota, i amb Jaume Miravittles, comissari de Propaganda]
- En Patufet*, núm. 993 (14 abril 1923). [Hi apareixen diverses caricatures, entre les quals hi ha les d'en Serra Massana i en Miret invitant a l'exposició col·lectiva de catorze dibuixants a La Pinacoteca]
- ESCOBAR, Josep. *Los dibujos animados. Cursos de dibujo humorístico por correspondencia*. Llició 5a: *El dibujo animado español*. Barcelona: Ediciones Humor Gráfico, 1961.
- «Está en B. Aires un "pioneer" del dibujo animado español». *Noticias Gráficas* [Buenos Aires], (15 juliol 1941).
- F. F., J. «Alfons Figueras, 70 anys fent ninots». *Capçalera*, núm. 34 (juliol-agost 1992).
- FIGUERAS, Alfons. «Estas muertes. Salvador Mestres». *¡Bang! Información y Estudios sobre la Historieta* (1976).
- FRESQUET I BARDINA, Guillem. «Síntesi biogràfica de l'activitat de Guillem Fresquet i Bardina en la intervenció dels dibuixos animats». [Dos fulls mecanografiats de juny de 1986]
- GONZÁLEZ, Palmira. *Història del cinema a Catalunya. L'època del cine mut, 1896-1931*. Barcelona: La llar del llibre, 1986. (Els llibres de la frontera)
- Gran Enciclopèdia Catalana*. 1979, vol. 13, p. 515. [Nota biogràfica de Josep Serra Massana]
- JOTEMACHE. «La película de dibujos en España». *El Día Gráfico* [Barcelona], (7.4.1930). [Entrevista a Artur Moreno i a Cabrero Arnal]
- «La Poble de Claramunt, el arte de Serra Massana en el "Celler D'art". *El Noticiero Universal* (10.8.1968).

- MACIÁN, Francisco. «El cine de animación en España». *El Cine. Enciclopedia del 7º Arte*. Sant Sebastià: Buru Lan, SA de Ediciones, 1973, vol. 4.
- «Entrevista a Salvador Mestres». [Text mecanografiat inèdit, aprox. 1973]
- MANYÉ, Josep. «Benigani, dibuixant català perdut a Londres». *Avui* (26.2.1978).
- MAR, Alberto. «La nueva organización de la producción cinematográfica». *Espectáculo. Revista gráfica del SIE-Sindicato de la Industria del Espectáculo (CNT)* [Barcelona], núm. 4 (3 agost 1937).
- MARTÍN, Antonio. *Historia del cómic español: 1875-1939*. Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 1978.
- MAS DE LA RIBA, C. «Actuació del Comissariat de Propaganda». *Moments. Revista del Sindicat de Dibuixants Professionals [...] de la UGT*, 4 (maig 1937).
- MAS PEINADO, Ricard; GIRALT LLORDÈS, Lluís. *Serra Massana. Un dibuixant d'Igualada*. Ajuntament d'Igualada / Fundació Caixa Manresa, agost-septembre 2000. [Catàleg de l'exposició d'homenatge a Serra Massana]
- «Minimax: galería de cineistas "amateur". Salvador Mestres». *Xut!*, núm. 631 (3.11.1934).
- «Noticiari amateur. 1er. Film de dibuix animat de Salvador Mestres». *Xut!*, núm. 641(22. 1.1935).
- Revista Internacional del Cinema Educativo* [Roma: Instituto Internacional de Cinematografía], (maig 1934).
- RIBA GABARRÓ, José: «"Análisis de la comicidad" por José Serra Massana». *Igualada* (10.6.1972).
- ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. Edicions 62, 1977.
- SERRA MASSANA, Josep. *Análisis de la comicidad*. Barcelona: Distribuidoras Reunidas, 1972. [Autoedició]
- «Sessions de fall del III Concurs Català de Cinema Amateur». *Cinema Amateur*, núm. 6 (tardor 1934). [Primers films d'animació de Salvador Mestres i de Josep Escobar]
- SOLÀ, Lluís. *Un segle d'humor català*. Barcelona: Editorial Bruguera, SA, 1973.
- SOLER, Juan M. «La Comisaría de Propaganda de la Generalidad». *Mi Revista. Ilustración de Actualidades* [Barcelona], núm. 40 [monogràfic dedicat a «Cataluña en el frente»], (1 maig 1938). [Entrevista a Jaume Miravittles]
- TARRATS, Joan-Gabriel. «La animación en Segundo Chomón». *Cinema-Rescat*, núm. 9 (1r semestre 2000).
- TRAVI SERRA, Josep Ramon de. «Anècdotes de la vida escolar i artística del dibuixant Serra Massana». [Tres fulls manuscrits del juliol de 2000]
- «Biografia del dibuixant Josep Serra Massana». [Dos fulls manuscrits de juliol de 2000]
- «Josep Serra Massana». [Full manuscrit referit exclusivament a l'animació de juliol de 2000]